

Dekolonizacja w muzeach na przykładzie British Museum. Problem zwrotu Kamienia z Rosetty

Decolonization in museums: the example of the British Museum. The problem of returning the Rosetta Stone

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.16227>

ADA SZMULIK

INSTYTUT HISTORII SZTUKI UKSW

ORCID: 0000-0002-8035-0793

W dobie rosnącej świadomości historycznej i zmieniających się paradygmatów w dziedzictwie kulturowym, zagadnienie dekolonizacji muzeów brytyjskich wysuwa się na pierwszy plan współczesnych debat*. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnej perspektywy na tę złożoną problematykę, z uwzględnieniem zarówno jej globalnych aspektów, jak i specyficznego kontekstu polskiego, który, choć pozornie odległy od historii kolonializmu, aktywnie stara się włączyć w tę dyskusję. W pracy zostanie szczegółowo odtworzona współczesna debata nad potencjalnym zwrotem Kamienia z Rosetty¹ (il. 1), której analiza po-

zwoli na kompleksowe spojrzenie na wyzwanie i dylematy, przed jakimi stoją obecnie instytucje kultury posiadające w swoich zbiorach dziedzictwo pozyskane w czasach kolonialnych.

DEFINICJE

Na początku koniecznym jest wyjaśnienie istotnych pojęć, jak również wskazanie, które definicje będą wykorzystywane w niniejszym artykule². Dane Kennedy w skrótowym opracowaniu *Dekolonizacja* powołuje się na rozumienie pojęcia kolonializm jako „narzucenie przez obce mocarstwo bezpośredniej władzy innemu państwu”³, związane szczególnie z XIX w., kiedy to kraje zachodnioeuropejskie prowadziły swego rodzaju wyścig o to, kto posiada najwięcej zamorskich posiadłości. Dekolonizacja jest więc do pewnego stopnia

* Artykuł powstał na podstawie pracy dyplomowej napisanej pod kierunkiem dr Magdaleny Pinker na podyplomowym studium muzealniczym Uniwersytetu Warszawskiego.

1 Jest to stela z czarnego granitu, na której wyryty został tekst dekretu wydanego przez zgromadzenie kapłanów egipskich w 196 r. p.n.e. z okazji koronacji Ptolemeusza V. Stela posiada liczne uszkodzenia, jednak tekst, naniesiony na obiekt w trzech językach, był możliwy do odczytania i pozwolił badaczom odszyfrowanie pisma hieroglificznego. Więcej o obiekcie w dalszej części artykułu.

2 Omówienie procesu powstawania kolonii europejskich nie jest problemem niniejszej pracy, jednak w ślad za wywodem Françoise Verges pragnę przytoczyć bardzo ważne rozróżnienie zaproponowane przez Petera Ekeha między pojęciami: kolonizacji oraz kolonializmu. Kolonizacja jest zdarzeniem lub okresem, natomiast kolonializm totalnym procesem lub ruchem społecznym. F. Verges, *Feminizm dekolonialny*, tłum. U. Kropiwiec, Warszawa 2024, s. 23.

3 D. Kennedy, *Dekolonizacja*, tłum. J. Jedliński, Łódź 2017, s. 11.

procesem odwrotnym, zdefiniowanym przez *Oxford English Dictionary* jako „wycofanie się mocarstw kolonialnych z ich dawnych kolonii” oraz „zyskanie politycznej lub ekonomicznej niezależności przez kolonie”⁴.

W kontekście omawianego terminu Dane Kennedy wskazuje na dwa podstawowe problemy z nim związane: zbyt subtelny wydźwięk, wskazujący na pokojowy proces „przekazania” jako pewnego rodzaju standard⁵, jak również brak pewności co do tego, kto ten zwrot ukuł. Przypuszcza się, że termin *dekolonizacja* wykorzystany został po raz pierwszy przez francuskiego dziennikarza opisującego swój sprzeciw wobec podbojowi Algierii⁶, a następnie został zapomniany, by zostać „wskrzeszonym” w latach 30. XX w. przez Moritza Juliusa Bona, niemieckiego uczonego żydowskiego pochodzenia, i ostatecznie wejść do powszechnego użytku w latach 60.⁷ Stało się to zapewne wraz z przyjęciem *Rezolucji 1514*, proklamowanej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1960 r.⁸

Wracając do pierwszego ze wspomnianych problemów dotyczących pojęcia

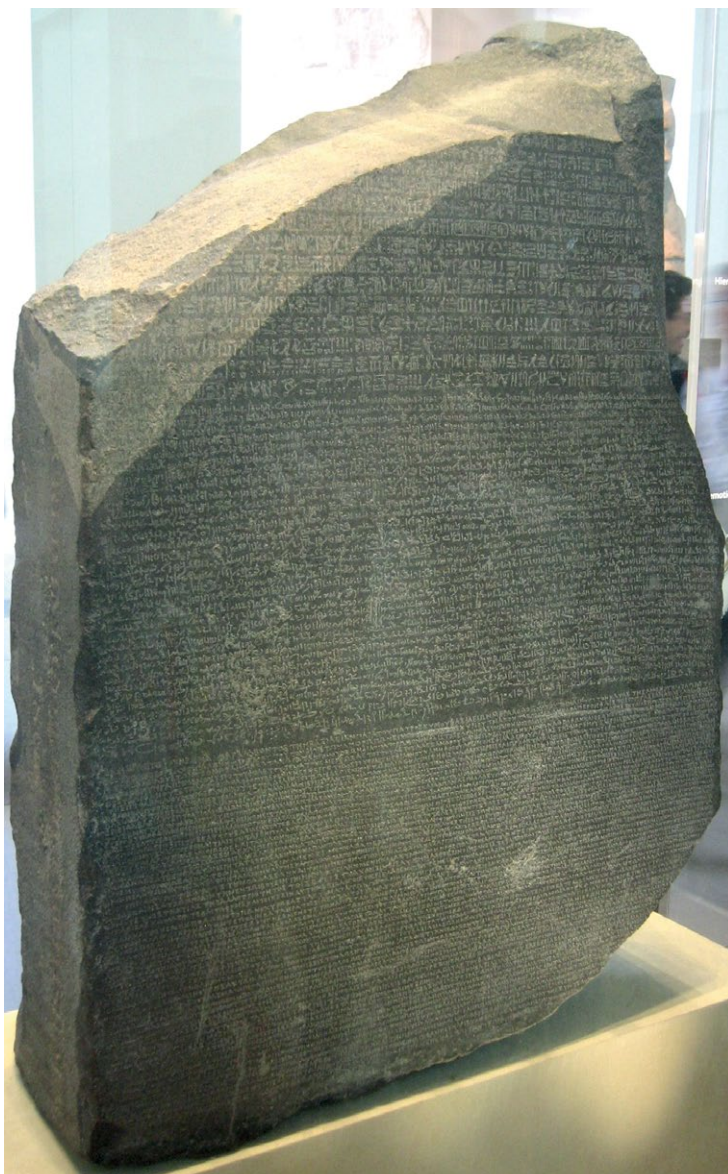
4 Tamże, s. 12.

5 Podobny problem dostrzegł Frantz Fanon, twierdząc, że „wyzwolenie narodowe, odrodzenie narodowe, zwrócenie państwa narodowi, Commonwealth; jakiegokolwiek przyjąć określenia, jakiegokolwiek nazwę, dekolonizacja zawsze jest zjawiskiem gwałtownym”. Autor odniósł się w przytoczonym fragmencie do aspektu ludzkiego w procesie dekolonizacji, jednak ramowe założenie oraz wnioski płynące z przytoczonego fragmentu można zastosować również do instytucji muzealnych oraz ich magazynów. Szczególnie dobrze ilustruje to kontynuacja cytowanego fragmentu: „Na każdym poziomie: kontaktów interpersonalnych, nowego nazewnictwa klubów sportowych, składu spotkań towarzyskich, policji, rad nadzorczych banków państwowych i prywatnych – dekolonizacja polega po prostu na zastąpieniu jednego «gatunku» ludzi innym”. F. Fanon, *Wyklęty lud ziemi*, tłum. H. Tygielska, Kraków 2025, s. 25.

6 D. Kennedy, dz. cyt., s. 11.

7 Tamże, s. 12.

8 <https://biblioteka.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1965-r0.html> [dostęp 24 IV 2025]. Zob. niżej.

1. Kamień z Rosetty, II/I w. p.n.e. British Museum. Fot. domena publiczna

dekolonizacji, warto wspomnieć, że za terminem „eufemistycznym i ideologicznie zakodowanym”⁹ stoi seria tragicznych i często brutalnych wydarzeń związanych z powstaniami i buntami kolonii, przymusowymi wcieleniami do imperialnych armii, przesiedleniami czy konfliktami wewnętrznymi w typie wojen domowych (przejawiającymi się jako czystki etniczne czy wzajemne oczernianie się grup rywalizujących o władzę). Proces przekazania władzy w ramach dawnych kolonii określić można więc mianem gwałtownego czy też pełnego konfrontacji. Sytuacje, gdy rządy dawnych mocarstw przekazywane były w formie łagodnego aktu oddania (tzw. udawany altruizm¹⁰), związane były często z okolicznościami, w których zamorskich posiadłości nie dało się już utrzymać. Nawet wówczas państwa imperialne starały się eliminować wiedzę na temat zrywów niepodległościowych czy konfliktów zbrojnych w koloniach z pamięci publicznej „niszcząc dokumenty i [realizując] celowe «akty» wymazywania pamięci”¹¹.

Proces światowej dekolonizacji przebiegał falami, których wyróżnia się cztery. Pierwsza – początkowa, odnosi się do wyzwolenia terenów nazywanych Nowym Światem, czyli obszaru obu Ameryk, z naciśkiem na obecne Stany Zjednoczone i uchwalenie w 1776 r. Deklaracji Niepodległości. Etap ten zamykają zmiany polityczne z lat 20. XX w. Druga i trzecia fala obejmują zmiany w ramach tzw. Starego Kontynentu i upadek kolonii portugalskich zachodzące od 1917 r. aż do lat 70. (w tym uniezależnienie się kolonii należących do Imperium Brytyjskiego). Wydarzeniem zamykającym proces dekolonizacji stał się upadek ZSRR i wyzwolenie państw zza

żelaznej kurtyny¹². Szczególną rolę w przebiegu działań dekolonizacyjnych, a właściwie w rozpadzie dawnych europejskich imperiów, odegrały dwie wojny światowe, które osłabiły mocarstwa ekonomicznie i politycznie, jak również uświadomiły skolonizowanym państwom, że zmiana jest możliwa i osiągalna, dając szanse i motywacje poddanym narodom, by walczyły o suwerenność.

W tym miejscu zasadne jest zwrócenie uwagi na rozróżnienie między dekolonizacją, którą należy pojmować jako świadome działanie lub szereg aktywności mających na celu uniezależnienie się politycznie, ekonomicznie czy kulturowo dawnych państw kolonialnych, a jedynie uznaniem procesu kolonizacji. Ten drugi można określić jako dostrzeżenie problemu lub po prostu historycznego procesu, jednak bez podjęcia starań, których zadaniem byłaby próba naprawienia lub zahamowania globalnych problemów – następstw wynikających z istnienia państw kolonialnych.

Pozostałymi, równie istotnymi w omawianym kontekście pojęciami są: *re-stytucja* oraz *imperializm*. Drugie spośród wymienionych określeń warto zdefiniować w pierwszej kolejności, ponieważ termin *re-stytucji* pośrednio jest jego konsekwencją. *Słownik Języka Polskiego* definiuje *imperializm* jako „politykę zagraniczną państwa polegającą na podbojach kolonialnych lub dążeniu do podporządkowania sobie innych krajów”¹³. Natomiast *Encyklopedia PWN* rozszerza tę definicję do pojęcia procesu, który związany jest z chęcią uzyskania i „rozszerzenia wpływów politycznych, militarnych, kulturowych i gospodarczych państw o statusie lub aspiracjach mocarstwowych na obszary do nich nienależące; także okres historyczny, odznaczający się światową

9 D. Kennedy, dz. cyt., s. 15.

10 Tamże, s. 13.

11 Tamże.

12 Tamże, s. 15.

13 <https://sjp.pwn.pl/sjp/imperializm;2561305.html> [dostęp 28 IV 2025].

dominacją kilku wielkich mocarstw, zapoczątkowany w ostatniej ćwierci XIX w.”¹⁴. W kontekście dekolonizacji imperializm staje się pewnego rodzaju podwaliną myślową do działań kolonizacyjnych na wybranym przez wielkie mocarstwa europejskie terenie.

Restytucja jest lub bywa konsekwencją polityki imperialnej i według definicji słownikowej ma kilka znaczeń. Tym najbardziej adekwatnym, acz dość szerokim znaczeniowo, jest „naprawienie szkody wyrządzonej przez jedno państwo innemu państwu”¹⁵, w przypadku roszczeń postkolonialnych często realizowane w formie zwrotu skradzionych lub wyłudzonych obiektów czy szczątków ludzkich. W kontekście praktyk dekolonizacyjnych sporadycznie używane jest również pojęcie *repatriacji*. Wydaje się jednak, że jest ono mniej trafne, gdyż odnosi się do ludzi, a nie obiektów muzealnych lub składowych archiwów.

DEKOLONIZACJA W MUZEACH

Dekolonizacja przestrzeni muzealnych i samych kolekcji jest obecnie tematem niezwykle aktualnym, regularnie podnoszonym w prasie i mediach. Wraz z kolejnymi roszczeniami państw postkolonialnych domagających się zwrotów poszczególnych obiektów lub całych kolekcji, muzea często odpowiadają nie bezpośrednio poprzez restytucję, ale właśnie pośrednio, tworząc warunki do zmiany kontekstu muzeów i charakteru prezentowanych w nich kolekcji. Nie jest to zadanie łatwe, ponieważ duża część państw europejskich zbudowana została na szczególnie inwazyjnych działaniach o zabarwieniu imperialnym i kolonialnym. Daleko idące zmiany w ramach ekspozycji stałej bądź czasowej utożsamiane bywają z „przyznaniem się do

winy” i traktowane są jako pierwszy krok do dużo bardziej stanowczych działań, które mogą zmienić całkowicie wybrane instytucje. Z tego względu status części obiektów pozyskanych w epoce kolonialnej zmienił się ze „skarbu” na „kłopot”.

Jednym z poważnych problemów we współczesnych muzeach są galerie muzealne, w których prezentowane w charakterze przedmiotów – ciekawostek szczątki ludzkie, tj. zmumifikowane ciała lub ich fragmenty, kości, ciała lub ich części zalane formaliną. W tym wypadku problematyczne są dwie kwestie: kontekst wystawienniczy (często są one prezentowane w roli ciekawostek-dziwactw, aberracji lub jako przykłady form „nienaturalnych” lub nietypowych) oraz potraktowanie zwłok ludzkich, nierzadko odgrzebanych i pozbawionych pierwotnego, należnego im pochówku, jako przedmiotów¹⁶. Ta druga forma, odczłowieczająca osoby, do których należały wspomniane ciała, jest krytykowana najsilniej. Jednym z argumentów w dyskusji jest spostrzeżenie, że szczątki ludzkie i elementy pochówku prawdopodobnie nigdy nie zostaną potraktowane w sposób właściwy, jeśli pozostaną w muzealnych gablotach. Szczególnie jeśli historia ich „odkrycia” związana jest niemalże z atmosferą tzw. *grave robbing*, czyli systemowej kradzieży grobów i pochówków¹⁷.

Odpowiedzią na problem eksponowania w gablotach muzealnych szczątków ludzkich czy zwierzęcych jest często usuwanie ich z przestrzeni galeryjnych. Na taki gest decyduje się obecnie część muzeów brytyjskich, w tym m.in. oksfordzkie Pitt Rivers Museum, stając się tym samym pewnego rodzaju wzorem dla innych instytucji.

¹⁴ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/imperializm;3914371.html> [dostęp 28 IV 2025].

¹⁵ <https://sjp.pwn.pl/sjp/restytucja;2574107.html> [dostęp 28 IV 2025].

¹⁶ T. Ahamed-Barke, *Coloniality and the British Museums*, <https://www.historyworkshop.org.uk/empire-decolonisation/coloniality-and-the-british-museums/> [dostęp 28 IV 2025].

¹⁷ A. Procter, *The Whole Picture. The Colonial Story of the Art in our Museums & Why We Need to Talk About it*, Londyn 2021, s. 158.

Innym, budzącym kontrowersje we współczesnych muzeach europejskich o przeszłości kolonialnej zagadnieniem jest narzucanie jeszcze XIX-wiecznego kontekstu przedmiotom pochodzącym z dawnych kolonii. Jest to problem, który dotyczyć może przedmiotów pozyskanych legalnie, jednak wystawianych w sposób, który podkreślać może atmosferę rywalizacji między dokonaniem różnych kultur na zasadzie tworzenia rozróżnienia na lepszych i gorszych. Problem kontekstu dotyczyć może nie tylko przedmiotów pochodzących z kolonii, ale też wytworzonych na miejscu, w Europie, a ukazujących kultury Afryki czy Azji w niekorzystnym, często krzywdzącym, stereotypizującym świetle.

W tym wypadku jednym z rozwiązań jest poszerzenie dyskursu poprzez wprowadzenie do przestrzeni galeryjnych opisów obiektów tworzonych przez osoby związane z wybraną kulturą, rasą czy miejscem pochodzenia (tzw. potomkowie). Na takie rozwiązanie zdecydowało się m.in. Ashmolean Museum, tworząc projekt *Our museum: our voices*, który oparty jest o pomysł dodawania do obecnych tekstów kuratorskich i tabliczek towarzyszących obiektom, nowych komentarzy prezentujących inną perspektywę odczytywania eksponowanych dzieł¹⁸.

Trzecim zasadniczym problemem związanym z dekolonizacją przestrzeni muzealnych jest naturalnie kwestia restytucji. Podstawową trudnością w tym wypadku są przepisy prawne zabezpieczające los kolekcji i często uniemożliwiające sprzedaż czy przekazanie obiektów do kolekcji państwa, które wystosowało roszczenia. Z uwagi na niejasne okoliczności pozyskania eksponatów oraz znane historie kradzieży lub potraktowania dzieł sztuki jako łupów wojennych wiele muzeów ulokowanych w państwach postkolonialnych

wystosowuje żądania o zwrot nielegalnie pozyskanych obiektów.

W niektórych przypadkach wyjściem z problemu jest metoda „zwrotu” dzieł poprzez przekazywanie je instytucjom muzealnym na długoterminowe lub bezterminowe wypożyczenia¹⁹. Niekiedy trudność związana z odzyskaniem utraconego w okresie kolonialnym dzieła łączy się z niechęcią i próbą ignorowania tematu tak długo, jak to możliwe. Model taki prezentuje m.in. British Museum, tracąc w ostatnich latach z tego powodu nawet swoich najbardziej zagorzałych obrońców²⁰.

W ramach dyskusji dotyczącej dekolonizacji uwagę obdarzane są również innego typu obiekty – przedmioty kultowe i takie, które posiadają szczególną wartość historyczno-patriotyczną. Zaliczają się do nich przedmioty bezpośrednio związane ze sferą *sacrum* lub te, które zawierają w sobie funkcje państwowotwórcze. Są to stroje i rekwizyty wykorzystywane przy okazji działań magicznych, święte figurki, amulety, ale też insygnia królewskie czy trony. W tym wypadku problematyczny zdaje się być już sam fakt wyeksponowania tych obiektów w gablotach muzealnych, ponownie w kontekście ciekawostek, przedmiotów nietypowych, „innych” czy „dziwnych”.

Instytucjami oskarżanymi o niewłaściwą formę prezentacji są często tzw. muzea encyklopedyczne, określane czasem mianem muzeów uniwersalnych²¹. Mają one swoich zwolenników, którzy bronią tego typu instytucji, zwracając uwagę, że

19 J. Filbier, „What was stolen, should be returned”.

Wyzwania zwrotu dzieł sztuki z byłych państw kolonialnych do państw ich pochodzenia, w: Co można zrobić z dziełem sztuki? Aspekty prawne kultury i sztuki, Warszawa 2023, s. 86.

20 A. Curry, *Skarby zagrabione*, „National Geographic”, 2023, nr 3, s. 46.

21 D. Hicks, *The British Museums: the Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, London 2020, s. 202.

18 <https://www.ashmolean.org/omov> [dostęp 28 IV 2025].

powołane one zostały po to, by na podstawie wybranych, istotnych dla danych kultur obiektów widzieć mógł znaleźć podobieństwa między różnymi tradycjami. Definiowane bywają jako placówki zachęcające do szacunku i do próby zaakceptowania i zrozumienia innych twórców w obrębie tego samego zagadnienia²².

IMPERIALNA POLITYKA WIELKIEJ BRYTANII WOBEC EGIPTU

Dziewiętnastowieczna, kolonialna Wielka Brytania posiadała najrozleglejsze ziemie zamorskie na świecie, była imperium, o którym mówiło się, że „nigdy nie zachodzi nad nim słońce”. Pod panowaniem brytyjskim znajdowały się państwa obu Ameryk, Afryki, Azji oraz Australii wraz z Oceanią. Henri Grimal stwierdził, że administrowanie koloniami przez Brytyjczyków polegało na budowaniu warunków do samodzielnego zarządzania lokalnej ludności na danym terenie²³. Można więc powiedzieć, że sposób zarządzania „otwierał drzwi” do ewentualnej, przyszłej autonomii i niezależnienia. Narastająca świadomość, że uzyskanie suwerenności jest możliwe, stała się szczególnie widoczna w okresie międzywojennym, kiedy to zauważono luki w obronności i słabości Imperium.

W przypadku Egiptu, znajdującego się pod brytyjskim protektoratem od 1882 r., okres między dwoma wielkimi wojnami obfitował w liczne powstania i pomniejsze zrywy niepodległościowe²⁴. Na niezadowolenie zamieszkującej kolonie ludności wpływał zwłaszcza fakt, że władze imperialne (nie tylko brytyjskie, ale również francuskie czy belgijskie) mobilizowały mieszkańców kolonii do służby wojskowej.

Według najnowszych badań dla Brytyjczyków walczyło niemal pół miliona Afrykanów²⁵. Zajmowali oni często stanowiska pomocnicze, ale do wojska zaciągani byli również jako zwyczajni żołnierze²⁶.

Kilka lat po zakończeniu I wojny światowej, w 1922 r. Egipt uzyskał niepodległość, jednak w dalszym ciągu odczuwał konsekwencje wpływów brytyjskich. W okresie tym Brytyjczycy narzucili mاریonetkowe rządy nie tylko na terytorium egipskim, ale również w Iraku czy Iranie²⁷. Z brytyjskiego punktu widzenia władza nad Egiptem została przekazana w pokojowej atmosferze, jednak coraz częściej usłyszeć można opinie (czego podstawą są „przypadkowe wycieki” danych lub odtajnianie dokumentów rządowych), że Imperium Brytyjskie, równie chętnie jak inne mocarstwa, uciekało się do wszelkich, często brutalnych środków, by jak najdłużej i najsukceszniej utrzymać władzę nad skolonizowanym terytorium²⁸.

Młode państwo egipskie zaangażowane było m.in. w Bandung Conference w 1955 r., kiedy to występowało jako tzw.

²⁵ Tamże, s. 42.

²⁶ W wyrazisty sposób problem mobilizacji w koloniach ilustruje trójkanałowa instalacja-film autorstwa Johna Akomfrah *Mimesis: African Soldier* z 2018 r., prezentowana obecnie w Gallery of Modern Art w Glasgow. Jej podstawową tematyką jest los żołnierza zaciąganego z różnych części kontynentu afrykańskiego do armii imperialnych w czasie I wojny światowej. Rozłożenie obrazu na trzy kanały pozwala odbiorcy zwrócić uwagę na różne perspektywy w tej samej sytuacji: mężczyzny-żołnierza, matki czy żony. Nagrywane współcześnie ujęcia (w ramach których szczególne znaczenie mają ukazywane w tle flagi kolonialnych mocarstw czy mundury zdradzające przynależność etniczną) przedstawiające proces pożegnania z ojczyzną i podróży na Kontynent, przeplatają się z „pociętym” filmem archiwalnym ukazującym nieprzypadkowo wybrane sceny z życia i służby zmobilizowanych mężczyzn. <https://www.glasgowlife.org.uk/event/1/john-akomfrah-mimesis-african-soldier> [dostęp 25 IV 2025].

²⁷ D. Kennedy, dz. cyt., s. 48.

²⁸ Tamże, s. 14.

²² J. Cuno, *Who Owns Antiquity? Museums and the Battle over Our Ancient Heritage*, Princeton 2010, s. XV. Tamże, s. XIX.

²³ H. Grimal, *Decolonization: the British, French, Dutch and Belgian Empires 1919–1963*, Boulder 1978, s. 50.

²⁴ D. Kennedy, dz. cyt., s. 31.

państwo zależne, czyli innymi słowy uzależnione od Imperium Brytyjskiego, od którego otrzymało ponad 30 lat wcześniej niepodległość²⁹. Według Henriego Grimala dyskusja prowadzona w czasie konferencji w Bandungu miała silne zabarwienie antyzachodnie i antysowieckie, a głównym problemem podczas niej omawianym było zagadnienie wspomnianych już w kontekście Egiptu *dependent nations*³⁰.

Kwestia zależności państw postkolonialnych od dawnych imperiów, które dzierżyły nad nimi władzę polityczną czy ekonomiczną, stała się szczególnie aktualna już w rok po konferencji w Bandung. Doszło wówczas do szczególnie tragicznej w skutkach i niszczącej interwencji, czyli ataku wojsk brytyjsko-francuskich na Egipt, czego konsekwencją i celem miało być odebranie młodemu państwu Kanału Sueskiego (tzw. kryzys sueski). Pretekstem do przeprowadzenia „misji pokojowej” było znacjonalizowanie kanału przez Abdela Naserę, ówczesnego przywódcę niepodległego Egiptu uważanego za „rzecznika antykolonialnych nastrojów w świecie arabskim”³¹. Akcja zjednoczonych państw europejskich zakończyła się fiaskiem i spotkała z potępieniem innych narodów, a istotną konsekwencją przeprowadzonych działań było weszanie drugiej fali dekolonizacji. Efektem krytyki, która spadła na Wielką Brytanię oraz Francję, stała się przemowa Harolda Mcmillana z 1960 r. zatytułowana *The Wind of Change*, w której to ówczesny premier Zjednoczonego Królestwa mówił o potrzebie przyznania niepodległości i uniezależnienia się państw kolonialnych³². W tym miejscu warto

nadmienić, że ostateczne wycofanie się imperiów europejskich z dawnych państw kolonialnych w Afryce czy Bliskim Wschodzie doprowadziło do nasilenia się na wspomnianych terenach nastrojów panislamskich i panarabskich.

PODSTAWY PRAWNE

W roku, w którym świat miał szansę wysłuchać przemówienia Harolda Mcmillana, została przyjęta *Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples* (Deklaracja w sprawie przyznania niepodległości krajom i narodom kolonialnym) z 14 grudnia 1960 r., zwana *Rezolucją 1514*. Narody Zjednoczone stanowczo potępiły w niej działania kolonizacyjne, „mając na uwadze, że ludzie z całego świata żarliwie pragną końca kolonializmu”³³. W tym samym akcie jego twórcy zauważyli, że opisywane działania mają formę „dominacji i wyzysku, które stanowią zaprzeczenie podstawowych praw człowieka”³⁴, jak również zobowiązali się do podjęcia wszystkich koniecznych kroków, które doprowadzą do osiągnięcia przez skolonizowane narody niepodległości przy jednoczesnym stwierdzeniu, że samostanowienie jest niepodważalnym prawem.

Dokumentem fundamentalnym dla dyskusji nad dekolonizacją kolekcji muzealnych, jest Konwencja z 17 listopada 1970 r. *UNESCO Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* (Przeciwdziałanie nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury). Stała się ona impulsem do przeprowadzania przez instytucje muzealne wewnętrznych kwerend, dzięki czemu muzea zaczęły badać znajdujące się w ich

29 H. Grimal, dz. cyt., s. 287.

30 Tamże, s. 288.

31 Tamże.

32 H. Macmillan, *The Wind of Change Speech*, <https://web-archives.univ-pau.fr/english/TD2doc1.pdf> [dostęp 25 IV 2025].

33 „Recognizing that the peoples of the world ardently desire the end of colonialism”. [https://docs.un.org/en/A/res/1514\(xv\)](https://docs.un.org/en/A/res/1514(xv)) [dostęp 25 IV 2025].

34 „Domination and exploitation constitute a denial of fundamental human rights”. [https://docs.un.org/en/A/res/1514\(xv\)](https://docs.un.org/en/A/res/1514(xv)) [dostęp 25 IV 2025].

archiwach obiekty pod kątem stanu własności, formy przekazania czy ustalenia proveniencji³⁵. Powołując się na opinię Jamesa Cuno, od czasu wydania wskazanej konwencji instytucje kultury zwracają szczególną uwagę na to, co znajduje się w ich zbiorach i co może się w nich w przyszłości znaleźć, co powoduje w niektórych sytuacjach pozostawienie obiektów w rękach prywatnych, z uwagi na ich problematyczny kontekst³⁶. Wspomniany dokument został stworzony również z uwagi na potrzebę zahamowania rozrastającego się od lat 50. XX w. czarnego rynku i działań, które go napędzały (okaleczanie lub dzielenie na części zabytków i rabunki miejsc, w których znaleźć można było starożytności)³⁷.

Jednym z najnowszych dokumentów, jaki związany jest ze współczesnymi działaniami dekolonizacyjnymi w europejskich muzeach jest raport z 2018 r. przygotowany przez Flewine'a Sarra i Bénédicte Savoy *The Restitution of African Cultural Heritage. Toward a New Relational Ethics*. Wynika z niego, że nawet do „90% materialnego dziedzictwa kontynentalnego Afryki Subsaharyjskiej znajduje się poza kontynentem”³⁸. Raport ten spisany został głównie w odniesieniu do kontekstu i prawodawstwa francuskiego (w następstwie przemowy prezydenta Emmanuela Macrona)³⁹, niemniej jednak stał się on dokumentem przełomowym również dla innych państw europejskich, z uwagi na podjęcie próby znalezienia rozwiązania dla zauważonego problemu związanego z restytucją. Na jego podstawie Dan Hicks zaproponował

kilka obszarów, w ramach których należałoby przeprowadzić działania restytucyjne: wszelkie formy grabieży z użyciem przemocy, z naciskiem na skradzione obiekty królewskie lub te związane z władzą; kolekcje antropologiczne złożone ze szczątków ludzkich; skonfiskowane obiekty religijne, należące do sfery *sacrum*, a odebrane przez misjonarzy lub inne osoby; kolekcje archeologiczne związane z procederem rabowania i otwierania grobów; kolekcje okazów przyrodniczych czy nawet zbiory o charakterze etnograficznym⁴⁰.

KONTEKST POLSKI

Proces i problem dekolonizacji muzeów i muzealnych kolekcji odbił się szerokim echem również w szeroko pojętej kulturze popularnej, kinie tzw. ambitnym, czy instytucjach muzealnych. Wzbudził dyskusję nawet w środowisku polskim, w teorii niezwiązanym ze wspomnianym zagadnieniem.

Tematem okładki marcowego wydania miesięcznika „National Geographic Polska” (2023) stały się tzw. skarby zagrabione, czyli przedmioty wywiezione z państw kolonialnych i osadzone w kolekcjach europejskich i amerykańskich. Na okładce zobaczyć można wykonaną z brązu głowę, tzw. Gedenkpf für die Iyoba Idia (Ethnologischen Museum w Berlinie), która należy do tysięcy przedmiotów zrabowanych w 1897 r. przez brytyjskich żołnierzy z miasta Benin. Główny artykuł numeru autorstwa Andrew Curry'ego został poświęcony nie tylko „brązom z Beninu”, ale w szerszym znaczeniu obiektom, które zostały pozyskane w dawnych państwach kolonialnych w wątpliwy sposób, a których to zwrotu domagają się spadkobiercy obrabowanych przed laty właścicieli. W tekście wspomniane zostały podstawowe kwestie podejmowane w wielu dyskusjach toczących się przez ostatnie kilka lat w muzealnych

35 J. Cuno, dz. cyt., s. XV.

36 Tamże, s. XV.

37 „Concern was mainly related to the growth of the black market during this time and, in particular, to the dismemberment of monuments and ancient sites to meet the demand”. <https://www.unesco.org/en/flight-illicit-trafficking/about> [dostęp 25 IV 2025].

38 J. Filbier, dz. cyt., s. 84.

39 Zob. niżej.

40 D. Hicks, dz. cyt., s. 239.

gmachach: groźba „ogłoścenia” muzealnych gablot⁴¹ (wraz z tym argumentem jako element obrony podnoszony jest postulat, że tylko zachodnia infrastruktura muzealna⁴² i umiejętności europejskich muzealników są w stanie uchronić obiekty przed zniszczeniem⁴³), nierozpoznanie problemu czy brak właściwego prawodawstwa, które regulowałoby procesy restytucyjne, jak również niechęć obecnych właścicieli do podjęcia dialogu⁴⁴. To ostatnie zagadnienie jest szczególnie aktualne, co wielokrotnie podkreślano w artykule, w odniesieniu do londyńskiego British Museum, które na przestrzeni ostatnich lat, stało się „światowym symbolem odmowy zwrotu obiektów pozyskanych w czasach kolonialnych”⁴⁵.

Pozytywny przykład sprawnie przeprowadzonej repatriacji stał się przedmiotem szeroko komentowanego dokumentu z 2024 r. *Dahomey* w reżyserii Mati Diop. Obraz doczekał się licznych, bo aż 14 nominacji, by ostatecznie otrzymać statuetkę berlińskiego Złotego Niedźwiedzia w kategorii „Najlepszy film”. W Polsce premierę miał w lipcu 2024 r. podczas 24. edycji wrocławskiego festiwalu filmowego Nowe Horyzonty. W 67-minutowym filmie prezentowane są kolejno: proces pakowania, przewozu i rozładunku dwudziestu sześciu obiektów-skarbów, które zostały zwrócone Beninowi przez rząd francuski w listopadzie 2021 r. (dzieła sztuki zostały zrabowane przez francuskich żołnierzy plądrujących królestwo Dahomej w 1892 r.⁴⁶). Poza kontekstem muzealniczym

obraz prezentuje również głosy w dyskusji nad procesem repatriacji. Pojawiły się one wraz z wypowiedzią prezydenta Francji, Emmanuela Macrona, który przemawiając na Uniwersytecie Wagaduguańskim w 2017 r., zobowiązał się w ciągu pięciu lat stworzyć warunki prawne do zwrotu lub czasowego wypożyczenia obiektów bezprawnie wywiezionych z Afryki obecnym państwom afrykańskim⁴⁷. Zaprezentowanej w *Dahomey* niemal niemej narracji towarzyszy fikcyjny głos z *offu*, należący do króla Ghezo, odnoszący widzów do rzeczywistości voodoo, fantazji i pozaziemskiej rzeczywistości. Zda się być on jednocześnie głosem władcy, jak i przedmiotów, które w sposób symboliczny uosabia (władca mówi o sobie, że nazywa się go 26 – dokładnie ta liczba odnosi się do zwróconych obiektów; opowiada o odczuciach związanych z powrotem do ojczyzny, jak również o perspektywach łączonych przez niego z nowym miejscem pobytu⁴⁸).

Kontekst polski w odniesieniu do tematu dekolonizacji i repatriacji wzbogacony został otwartą 3 kwietnia 2025 r. wystawą zatytułowaną *Wybielanie* w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie. Tekst kuratorski⁴⁹, którym reklamowana jest wystawa, poświęcony został naświetleniu realiów, w jakich powstały zaczątki obecnie prezentowanej w muzeum kolekcji, jak również „trudnej” relacji polskich kolekcjonerów z rzeczywistością kolonialną w XIX-wiecznej Afryce. Zespół kuratorski (Witek Orski oraz dyrektorka muzeum dr Magdalena Wróblewska) prezentują w ramach wystawy imperialny w charakterze stosunek polskich badaczy i naukowców – etnografów, wobec Czarnych. Autorki wystawy w tekstach towarzyszących

41 A. Curry, dz. cyt., s. 32.

42 Założenie, że Afrykanie w dalszym ciągu są niezdolni do właściwej i profesjonalnej opieki nad własnym dziedzictwem kulturowym, jest nadal aktualne wśród starszych brytyjskich fachowców i polityków, co Dan Hicks nazywa aktualnym problemem razizmu instytucjonalnego. D. Hicks, dz. cyt., s. 233.

43 J. Filbier, dz. cyt., s. 93.

44 A. Curry, dz. cyt., s. 46.

45 Tamże.

46 Tamże, s. 37.

47 J. Filbier, dz. cyt., s. 85.

48 <https://www.nowehoryzonty.pl/vod-film.s?id=14148> [dostęp 17 IV 2025].

49 <https://ethnomuseum.pl/wystawy/wybielanie/> [dostęp 23 IV 2025].

ekspozycji zwracają uwagę na „sposoby prowadzenia badań, organizowania ekspedycji, pozyskiwania obiektów do muzealnych kolekcji, jak i tworzenia wizualnych reprezentacji rasy za pomocą medium fotografii”. To właśnie wspomniane medium fotografii jest szczególnie ważne w kontekście wybielania. Dzięki zaprezentowanym fotografiom widz ma szansę spojrzeć na Czarnych okiem polskich podróżników. Równie istotny co zaprezentowane archiwalia, jest sposób ich ekspozycji: między dwiema szklanymi szybami osadzonymi w drewnianych ramach, asymetrycznie, co pozwala na obejrzenie rewersów zdjęć – często opatrzonych informacjami dostarczającymi danych o atrybucji, imionach lub nazwiskach przedstawianych osób czy dacie wykonania. Muzealne gabloty wykorzystane przy omawianej ekspozycji nasuwają skojarzenie ze skrzyniami do przewożenia obiektów, wykonane są z jasnego, nielakierowanego drewna. Skojarzenie to staje się oczywiste w ostatniej sali, gdzie ustawiona została faktyczna skrzynia z „obiektem” w środku. Symboliczny wyraz ma również tytuł wystawy, który koresponduje z kolorystyką przestrzeni wystawienniczej, w omawianym przypadku opartej na jednej barwie – bieli. Wybielanie odnosi się oczywiście nie tylko do procesu dystansowania się wobec kolonialnej przeszłości i imperialistycznych wzorców powielanych przez polskich badaczy, ale również do procesu podnoszenia swojej wartości na tle innych narodów europejskich, uważanych za lepsze, bardziej wartościowe, czy jak zostało to ujęte w tekście kuratorskim „dość białe”. W XIX-wiecznej Polsce, znajdującej się pod zaborami, jej mieszkańcom bliżej było pod wieloma względami do państw skolonizowanych niż do krajów zachodnioeuropejskich, o profilu imperialnym, do których podzielona przez sąsiadów Rzeczpospolita aspirowała. Początki budowania kolekcji Muzeum można więc zakwalifikować jako

próbę dorównania potęgom zachodnioeuropejskim przy jednoczesnej świadomości trudnej sytuacji geopolitycznej i niemożności wejścia w rolę „agresora”. „Kolonialna niewinność” Polski pod zaborami oparta jest na fakcie, że nie posiadała ona własnych kolonii zamorskich (choć do takich prób dochodziło zarówno w przypadku ekspedycji do Kamerunu, jak i na Madagaskar), mimo iż wynikało to prawdopodobnie z braku faktycznych możliwości, a nie chęci ówczesnych badaczy i podróżników.

Polityka dekolonizacji i zmiany perspektywy jest realizowana w warszawskim Muzeum Etnograficznym również za pomocą programu *Interwencje*⁵⁰, który widoczny jest w ramach wystawy stałej. Ma on formę oznaczeń (żółty okrąg z kodem QR i zachętą „czytaj więcej”) przy wybranych obiektach i gablotach, jak również komentarzy tekstowych, wizualnych oraz dźwiękowych dostępnych za pośrednictwem strony internetowej instytucji. Potrzeba wprowadzenia wspomnianych odnośników wiąże się z pojawieniem się istotnych uwag dotyczących ekspozycji, wywodzących się od przedstawicieli „społeczności i kultur, z których pochodzą prezentowane na wystawie obiekty”⁵¹. Nowe, nieobecne wcześniej spojrzenia i opinie stały się impulsem do zwrócenia uwagi na „uchybień, braki i zniekształcenia obecne na ekspozycji”, jak również do zauważenia potrzeby „zniuanowania dyskursu wytworzonego kilka lat temu, odzwierciedlającego perspektywę polskich podróżników”⁵². *Interwencje*, jak również skorelowane z nimi wystawy-projekty *Afrotopie* czy *Wybielanie* są częścią większego programu muzeum *Wbrew stereotypom* rozpisanego na rok 2025, którego celem jest, jak wskazuje na to nazwa, odejście od stereotypowej narracji

50 <https://ethnomuseum.pl/blog/interwencje-na-wystawie-stalej/> [dostęp 24 IV 2025].

51 Tamże.

52 Tamże.

prezentującej ludność afrykańską i azjatycką w sposób zbliżony do XIX-wiecznej, etnograficznej perspektywy⁵³, posiłkując się głosami współczesnych, zamieszkujących Warszawę potomków ludności, której kultura prezentowana jest w ramach wystawy stałej.

BRITISH MUSEUM

Muzeum Brytyjskie zaliczane bywa do grupy muzeów encyklopedycznych, których celem jest bycie „repozytorium przedmiotów i wiedzy, poświęconym szerzeniu wiedzy i roli muzeum jako siły pozwalającej rozumieć, budować tolerancję i rozpraszać ignorancję oraz zabobony, w którym przedmioty z danej kultury i czasu mogą być podziwiane obok tych z innych okresów i kultur bez uprzedzeń”⁵⁴. Posiłkując się parafrazą słów jednego z dyrektorów British Museum, zostało ono powołane, by gromadzić i zachowywać obiekty ważne dla całego świata⁵⁵. Muzeum Brytyjskie określić więc można mianem takiej instytucji, która realizuje w swojej misji podejście do dziedzictwa kulturowego jako do własności ludzkości, a nie konkretnego narodu czy jego dziedziców, wypierane obecnie przez zyskujące popularność założenie, że najlepszymi opiekunami spadku kulturowego będą jego dziedzice. Pogląd ten podziela Dan Hicks, który stawia tezę, że w obecnej muzealnej czy instytucjonalnej rzeczywistości nie ma już miejsca na ideę Kunstschatzu (zachowywanie obiektów, by je chronić). Autor sprzeciwia się również wspomnianemu już, a wynikającemu z powyższej teorii

założeniu, że afrykańskie społeczeństwa nie są w stanie zaopiekować się czy podejmować decyzji w odniesieniu do własnego dziedzictwa kulturowego⁵⁶.

British Museum zostało założone w 1753 r. i otwarte sześć lat później⁵⁷ jako jedno z pierwszych narodowych, publicznych muzeów na świecie⁵⁸. James Cuno, opisując kontekst powstania instytucji, szczególnie wagę dostrzegł w historii wyboru miejsca. Jako siedzibę wytypowano Londyn – miasto, które jako jedno z nielicznych spełniało warunki założyciela, sir Hansa Sloane’a: był to ośrodek kosmopolityczny, największy w ówczesnej Europie, w którym do zbiorów mogła mieć dostęp większa i bardziej zróżnicowana widownia⁵⁹. Kolekcja miała być trzymana razem, dostępna dla każdego zainteresowanego. Muzeum Brytyjskie powołane zostało w oparciu o idee oświeceniowe⁶⁰, by rozwijać znaną wów-

56 D. Hicks, dz. cyt., s. 200.

57 Pierwotnie kolekcja fundacyjna Hansa Sloane’a składała się z tysiąca tzw. obiektów rzadkich (uznawanych obecnie za trzon kolekcji), 50 tys. książek oraz 32 tys. monet i medali. Dodatkowo do zbioru dołączone było herbarium zawierające kolekcję roślin z Nowego Świata. Tamże, s. 203.

58 E. Duthie, *The British Museum: An Imperial Museum in a Post-Imperial World*, „Public History Review”, vol. 12, 2011, no. 18, s. 12.

59 Emily Duthie zwraca uwagę, że mimo obecnie podtrzymywanego założenia, iż Londyn postrzegany był jako miasto kosmopolityczne, tygiel kulturowy, wybrany został również za cel z uwagi na swój symboliczny wymiar (co zostało potwierdzone zwłaszcza w latach późniejszych, na pocz. XIX w.) jako centrum Imperium Brytyjskiego. Tamże, s. 15.

60 Dan Hicks nazywa wspomniane wyżej idee oświeceniowe „mitem powszechnego muzeum encyklopedycznego”, który został ukuty, by narzucić odbiorcom czy też ogólnie pojmowanej publice koncepcję, że British Museum powstało w oparciu o idee głoszone przez XVIII-wiecznych encyklopedystów, i że w dzisiejszych, niepewnych, czasach stoi ono jako instytucja na straży tych tradycji. Powszechnie obecnie używane w kontekście omawianej instytucji terminy: muzeum uniwersalne czy muzeum encyklopedyczne, nie były w obiegu aż do późnych lat XX w. D. Hicks, dz. cyt., s. 202.

53 <https://ethnomuseum.pl/blog/wbrew-stereotypom-program-pme-na-2025/> [dostęp 24 IV 2025].

54 „Museum as a repository of things and knowledge, dedicated to the dissemination of learning and to the museum’s role as a force for understanding, tolerance, and the dissipation of ignorance and superstition, where the artifacts of one time and one culture can be seen next to those of other times and other cultures without prejudice”. J. Cuno, dz. cyt., s. XXXI.

55 Tamże, s. XXXIV.

czas wiedzę i pomagać w tworzeniu nowoczesnego, „nowego mieszkańca świata”, czyli takiego widza, który poszukuje odpowiedzi na stawiane przez siebie pytania⁶¹. Perspektywy badaczy w omawianym temacie, szczególnie wspomnianych Jamesa Cuno oraz Dana Hicksa różnią się od siebie w sposób skrajny. Ten pierwszy uznawany jest za obrońcę idei muzeum encyklopedycznego i ogólnie sformułowanej misji ochrony i zachowywania dziedzictwa światowego, którą reprezentuje Muzeum Brytyjskie. Dan Hicks, jako zwolennik pełnej dekolonizacji muzeów, zarzuca przeciwnikowi podtrzymywanie krzywdzących mitów na temat idei powstania Muzeum, jak również istnienia „samozwańczej grupy uprzywilejowanych muzeów, promujących dominację ze strony świata zachodniego i [jego] zmonopolizowanej perspektywy interpretacji kultur i kolonizacji narodów”⁶².

KONTROWERSJE

Nie tylko próba dookreślenia profilu muzeum jest obiektem intensywnych dyskusji między badaczami. Na przestrzeni lat British Museum stało się instytucją-symbolem imperialnej polityki Zjednoczonego Królestwa, co widoczne jest szczególnie w odniesieniu do Egiptu i jego dziedzictwa kulturowego⁶³. Obecny gmach Muzeum, wzniesiony w połowie XIX w., dla wielu jest konsekwencją wojny, kolonializmu i ekspedycji, które wracały do kraju z egzotycznymi obiektami⁶⁴. Emily Duthie podkreśla, że wiele spośród starożytności, które znajdują się

obecnie w magazynach i na ekspozycji Muzeum, zostało pozyskanych na zasadzie kradzieży, rabunków czy nieuczciwych zakupów. Jednym z przykładów mogą być pozyskane z Akropolu Marmury Elgina, których historia przyczyniła się do ukucia terminu *elginizm*, czyli wyrwanie obiektów z ich naturalnego i właściwego otoczenia i osadzenie w nowym, nieautentycznym⁶⁵.

Podstawą dyskusji, które od lat toczą się wokół Muzeum Brytyjskiego, jest również kwestia odrzucanych żądań zwrotu obiektów pozyskanych w okresie kolonialnym⁶⁶ w takich państwach, jak m.in.: Grecja, Egipt czy Nigeria. Prośby o uzyskanie reparacji przez wspomniane kraje również były wielokrotnie oddalane lub ignorowane. Pozytywną długoletnią obrończynią strategii Muzeum zajmowała Tiffany Jenkins, autorka książki *Keeping Their Marbles* (2016), w której dowodziła, że „nowoczesne muzea powinny koncentrować się na opowiadaniu o starożytnych przedmiotach i ludziach, którzy je stworzyli, i unikać politycznego pozerstwa”⁶⁷, podtrzymując tym samym zasadność odmowy zwrotów obiektów przy użyciu argumentów odnoszących się do omówionego modelu muzeum encyklopedycznego. Po kilku latach od wydania wspomnianej pozycji zarówno dyskusja, jak i opinia autorki uległy zmianie. W wywiadzie udzielonym „National Geographic” zauważyła, że współcześni muzealnicy „wrócili do kwestii szczegółowych, takich jak porozumienia”, akty prawne i zapisy, które bezpośrednio „uniemożliwiają muzeum

61 J. Cuno, dz. cyt., s. XXXV.

62 „A self-appointed «group of privileged museums... promoting the Western world's dominance and monopoly of interpretation over other peoples' cultures and colonization»”. D. Hicks, dz. cyt., s. 204.

63 A. Procter, dz. cyt., s. 39.

64 „Of war, colonialism and missionary expeditions, which returned with «exotic» objects”. E. Duthie, *The British Museum: An Imperial Museum in a Post-Imperial World*, „Public History Review”, 2011, no. 18 (12), s. 16.

65 Tamże.

66 Tylko na przestrzeni lat 1970–1999 British Museum otrzymało 27 zagranicznych żądań o zwrot obiektów znajdujących się w kolekcji. Była to najwyższa liczba wniosków w ramach muzeów na terenie Zjednoczonego Królestwa. W znakomitej większości wnioski te pochodziły z dawnych państw kolonialnych, które w momencie utracenia obiektów nie były w stanie zakwestionować wrogich, bezprawnych czy nieuczciwych działań. Tamże, s. 17.

67 A. Curry, dz. cyt., s. 46.

usuwanie przedmiotów z ich kolekcji”⁶⁸.

W szczególności komentarz ten odnosił się do Aktu z 1963 r., w którym zawarte zostały zasady dotyczące sprzedaży, zniszczenia, wymiany czy przekazania w formie darowizny elementów kolekcji British Museum. Są to działania wyszczególnione i możliwe jedynie w przypadkach, gdy: przedmiot, którego dotyczy dyskusja, jest duplikatem posiadanego przedmiotu; przedmiot został wykonany przed 1850 r. i należy do materiałów drukowanych, których kopię można z łatwością wykonać; przedmiot nie stanowi wartości dla kolekcji, a jego pozbycie się nie odbędzie się z uszczerbkiem dla zbiorów; przedmiot może zostać zniszczony lub w jakikolwiek sposób usunięty z kolekcji, gdy stał się bezużyteczny dla Muzeum, poważnie zniszczony lub zainfekowany i stanowi zagrożenie dla reszty zbioru⁶⁹. Tym samym spójność kolekcji jest zabezpieczona, a prośby o zwrot eksponatów regularnie odrzucane.

PROBLEM ZWROTU KAMIENIA Z ROSETTY

Kamień z Rosetty jest obiektem, który przez 200 lat swojej bytności na terenie Zjednoczonego Królestwa stał się ważny dla tożsamości współczesnych Brytyjczyków⁷⁰. Również z tego względu kwestia jego zwrotu do Egiptu wydaje się być dość problematyczna. Obiekt ten nabyty został przez British Museum w 1802 r.⁷¹, natomiast w Rosetcie znaleziono go ok. 1799 r.⁷² Znajduje się na nim tekst wyryty w trzech językach (w piśmie hieroglificznym, demotycznym oraz greckim). Jest on o tyle ważny, że stał się kluczem do rozszyfrowania starożytnego języka egipskiego i do możliwości studiowania starożytności egipskich

w ogóle. W 1822 r. francuski egiptolog Jean-François Champollion rozkodował system hieroglificzny, pozwalając na rozwój nauki i poszerzenie ówczesnej wiedzy na temat starożytnego Egiptu⁷³. Kamień jest jednym spośród 100 tysięcy pochodzących z terytoriów współczesnych Sudanu i Egiptu obiektów, które znajdują się w posiadaniu British Museum⁷⁴. Pozostaje jednak tym, który obecnie wzbudza najintensywniejszą dyskusję dotyczącą repatriacji.

Egiptolog dr Zahi Hawass działa w zakresie prób przeprowadzenia zwrotu obiektów przechowywanych w muzeach w Wielkiej Brytanii od 2002 r. Jego petycja (z 2010 r., będąca jedną z pierwszych wystosowanych przez osobę niereprezentującą rządu zainteresowanego państwa) z prośbą o zwrot Kamienia z Rosetty i osadzenia go w Wielkim Muzeum Egipskim⁷⁵, uzyskała jak dotąd ponad 240 tysięcy podpisów. Jednym z głównych argumentów, którym poparte zostało żądanie, jest kwestia licznych grabieży i uszkodzeń, jakie zostały dokonane w Muzeum Brytyjskim na przestrzeni lat. Według autora petycji Kamień jest „zbyt ikonicznym obiektem, by mógł pozostawać w tak nieodpowiedzialnych rękach” i powinien zostać przeniesiony do muzeum w Gizie, „gdzie zostanie bezpieczny”⁷⁶. Argument ten stanowi interesujące odwrócenie stanowiska zachodnioeuropejskich muzealników i badaczy, którzy twierdzą, że państwa afrykańskie nie będą potrafiły zapewnić wystarczającej ochrony i właściwych warunków utrzymania zwróconym obiektom.

73 *Egyptians call on British Museum to return the Rosetta Stone*, <https://www.pbs.org/newshour/world/egyptians-call-on-british-museum-to-return-the-rosetta-stone> [dostęp 24 VI 2025].

74 Tamże.

75 <https://www.hawasszahi.com/repatriation> [dostęp 24 VI 2025].

76 „The Rosetta Stone is too iconic of an object to be left in such careless hands”, „It must come to the Grand Egyptian Museum, where it will be safe”. Tamże.

68 Tamże, s. 50.

69 A. Procter, dz. cyt., s. 136.

70 J. Cuno, dz. cyt., s. XII.

71 E. Duthie, dz. cyt., s. 14.

72 J. Cuno, dz. cyt., s. XII.

Najnowsza petycja z jesieni 2022 r. została skonstruowana nieco odmiennie. Sygnatariusze domagają się w niej, by premier Egiptu dr Mostafa Madbouly wystosował oficjalne żądanie zwrotu Kamienia z Rosetty oraz szesnastu innych obiektów, które zostały wywiezione z Egiptu nielegalnie. Podstawą do wysunięcia roszczeń stało się założenie, że tzw. dokument aleksandryjski z 1801 r., na mocy którego zabytek został wywieziony z Egiptu, nie został podpisany przez osobę o korzeniach egipskich, a przez przedstawicieli sił okupacyjnych: Imperium Osmańskiego, Francji oraz Anglii⁷⁷. W dalszej części petycji sygnatariusze zaznaczają, że ograbienie Egiptu ze wspomnianych siedemnastu obiektów stało się przyczynkiem do „zubożenia egipskiej własności kulturalnej i tożsamości, co było bezpośrednią konsekwencją kolonialnej przemocy kulturowej skierowanej przeciwko egipskiemu dziedzictwu kulturowemu”⁷⁸. Wezwanie do działania kończy się wnioskiem, że zwrot wspomnianych obiektów symbolicznie zakończyłby okres „zachodniej hegemonii nad dziedzictwem Egiptu”⁷⁹. Dokument ma więc osobliwą budowę: zaczyna się od argumentów natury prawnej, by zakończyć się próbą wpłynięcia na emocje i poczucie sprawiedliwości odbiorcy.

Jedna z sygnatariuszek petycji z 2022 r., archeolog dr Monica Hanna, stała się nieformalnie twarzą opisywanych działań. W wywiadzie udzielonym CBS News zaraz po opublikowaniu petycji zwróciła ona uwagę, że jest przekonana, „że nowe podejście – szukanie poparcia wśród Egipcjan, Brytyjczyków i innych członków społeczeństwa – okaże się skuteczne”⁸⁰. Ba-

dadzka zaznaczyła również, że towarzyszy jej przekonanie, że obiekty te zostaną zwrócone Egiptowi i jest to jedynie kwestia czasu. Podstawą dla wysuniętych żądań, jak zostało zauważone powyżej, są argumenty natury etycznej, a opublikowana petycja jest szansą dla Wielkiej Brytanii, by wykazać się moralnym przewodnictwem i wykorzystać możliwość przeprowadzenia próby załagodzenia krzywd wyrządzonych w okresie kolonialnym⁸¹.

Na przykładzie omówionych petycji – zarówno z 2010, jak i z 2022 r. – zauważyć warto, jak diametralnie na przestrzeni lat zmienił się charakter wykorzystywanych argumentów w dyskusji nad zwrotem obiektów z dawnych państw kolonialnych. Podczas gdy Muzeum Brytyjskie przez wiele lat osadzało swoją obronę na założeniu, że funkcjonuje jako instytucja zrzeszająca dziedzictwo światowe, czyli muzeum encyklopedyczne, ostatnimi czasy ochrania kompletność swoich zbiorów argumentami twardymi, korzystając z blokujących ewentualne zmiany zapisów prawnych. W przypadku petycji z żądaniami zwrotu obiektów należących do kolekcji dyskusja rozpoczyna się zwykle zagadnieniami związanymi z prawodawstwem i regulacjami wewnętrznymi instytucji, natomiast w dużej mierze uzasadnienie wniosków oparte jest na argumentach natury moralnej: inicjatorzy odwołują się do empatii odbiorców i ich poczucia sprawiedliwości w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego oraz do poczucia straty narodów, o których mowa.

77 <https://www.repatraterashid.org> [dostęp 24 VI 2025].

78 „Encroachment on Egyptian cultural property and identity, and is a direct result of cultural colonial violence against Egyptian cultural heritage”. Tamże.

79 „Western hegemony over Egyptian heritage”. Tamże.

80 „She was confident that the new approach – seeking support from Egyptian, British, and any other

members of the general public – will succeed”. A. Shawkat, *Egypt wants the Rosetta Stone back from Britain. Is now the time to heal „the wounds inflicted by colonial powers”?*, 2022, <https://www.cbsnews.com/news/rosetta-stone-egypt-britain-colonial-wo-unds-petition-for-artifacts/> [dostęp 24 VI 2025].

81 Tamże.

PODSUMOWANIE

Analiza procesów dekolonizacyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem dyskusji wokół Kamienia z Rosetty, ukazuje złożoność problemu dziedzictwa kolonialnego. Zdefiniowanie kluczowych pojęć pokazało, jak proces ten, daleki od pokojowego, ukształtował obecne kolekcje muzealne. Współczesna dekolonizacja przejawia się m.in. poprzez usuwanie szczątków ludzkich lub zwierzęcych z ekspozycji, poszerzanie narracji czy, najbardziej kontrowersyjne,

restytucje. British Museum, jako encyklopedyczna instytucja symbolizująca niegdyś imperialną potęgę, znalazło się w centrum tej debaty, mierząc się z zakwestionowaniem swojej polityki. Dekolonizacja muzeów jest, jak wiadomo, procesem reinterpretacji historii, zmiany narracji i budowania etycznych relacji z dziedzictwem, a przyszłość tych instytucji zależy od ich gotowości do dialogu i naprawiania historycznych niesprawiedliwości.

STRESZCZENIE

Artykuł analizuje zagadnienie dekolonizacji muzeów, kładąc szczególny nacisk na problematykę współczesnej dyskusji na temat zwrotu Kamienia z Rosetty, jako kluczowy przykład wyzwań, przed którym stoi współczesne muzealnictwo. W pracy omówiono globalne wyzwania muzeów w kontekście dekolonizacji, ze szczególnym uwzględnieniem kontrowersji wokół ekspozycji szczątków ludzkich i eurocentrycznych narracji, oraz zaproponowane rozwiązania. Analiza imperialnej polityki Wielkiej Brytanii wobec Egiptu, której rezultatem jest m.in. obecność Kamienia z Rosetty w British Museum, stanowi tło dla zrozumienia roszczeń restytucyjnych. Artykuł przybliży również podstawy prawne dekolonizacji, takie jak Rezolucja 1514 ONZ i Konwencja UNESCO z 1970 r. oraz nowsze dokumenty inspirujące działania restytucyjne. Polski kontekst, choć odległy od historii kolonializmu, jest przedstawiony poprzez inicjatywy muzealne oraz dyskusje w kulturze popularnej, pokazując włączenie Polski w globalną debatę. Tekst koncentruje się wreszcie na British Museum, które jako symbol muzeów encyklopedycznych stało się centralnym punktem sporu o zwrot

SUMMARY

The article examines the issue of decolonization in museums, placing particular emphasis on the contemporary debate over the return of the Rosetta Stone as a key example of the challenges facing contemporary cultural institutions. It explores the global dimensions of this complex issue. The paper discusses the challenges that museums face in the context of decolonization, with particular emphasis on controversies surrounding the display of human remains and Eurocentric narratives, and proposes solutions. An analysis of British imperial policy towards Egypt, which resulted in the presence of the Rosetta Stone at the British Museum, provides a framework for understanding restitution claims. The article also outlines the legal foundations of decolonization, such as UN Resolution 1514 and the 1970 UNESCO Convention, as well as more recent documents that inspire restitution efforts. The Polish context, though distant from the history of colonialism, is presented through museum initiatives and discussions in popular culture, demonstrating Poland's inclusion in the global debate. The text ultimately focuses on the British Museum, which, as a symbol of encyclopedic museums, has become a central point of contention in

obiektów, w tym kluczowego dla tej dyskusji Kamienia z Rosetty.

SŁOWA KLUCZOWE

dekolonizacja, Wielka Brytania, British Museum, Kamień z Rosetty, restytucja, muzeum

the discussion on the return of artifacts, including the Rosetta Stone, a crucial element in this debate.

KEYWORDS

decolonization, Great Britain, British Museum, Rosetta Stone, restitution, museum

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne

Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples, [https://docs.un.org/en/A/res/1514\(xv\)](https://docs.un.org/en/A/res/1514(xv)) [dostęp 25 IV 2025].

Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, <https://biblioteka.sejm.gov.pl/tekoi/txt/onz/1965-ro.html> [dostęp 24 IV 2025].

Opracowania

Cuno James, *Who owns antiquity?: museums and the battle over our ancient heritage*, Princeton 2010.

Curry A, *Skarby zagrabione*, „National Geographic”, 2023, nr 3, s. 26–61.

Duthie Emily, *The British Museum: An Imperial Museum in a Post-Imperial World*, „Public History Review”, vol. 12, 2011, no. 18, s. 12–25.

Encyklopedia PWN, hasło: imperializm, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/imperializm;3914371.html> [28 IV 2025].

Fanon Frantz, *Wyklęty lud ziemi*, tłum. Hanna Tygielska, Kraków 2025.

Filbier Julia, „What was stolen, should be returned”. Wyzwania zwrotu dzieł sztuki z byłych państw kolonialnych do państw ich pochodzenia, w: *Co można zrobić z dziełami sztuki? Aspekty prawne kultury i sztuki*, Warszawa 2023, s. 83–95.

Grimal Henri, *Decolonization: the British*,

French, Dutch and Belgian Empires 1919–1963, Boulder 1978.

Hicks Dan, *The Brutish Museums: the Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, London 2020.

Kennedy Danne, *Dekolonizacja*, tłum. Jakub Jedliński, Łódź 2017.

Macmillan Harold, *The Wind of Change, Speech 1960*, <https://web-archives.univ-pau.fr/english/TD2doc1.pdf> [dostęp 25 V 2025].

Procter Alice, *The Whole Picture. The Colonial Story of the Art in Our Museums & Why We Need to Talk about It*, London 2021.

Słownik języka polskiego PWN, hasło: imperializm, <https://sjp.pwn.pl/sjp/imperializm;2561305.html>; hasło: restytucja, <https://sjp.pwn.pl/sjp/restytucja;2574107.html> [dostęp 28 IV 2025].

Verges Françoise, *Feminizm dekolonialny*, tłum. Urszula Kropiwek, Warszawa 2024.

Netografia

Ahamed-Barke Tobey, *Coloniality and the British Museums*, 2024, <https://www.historyworkshop.org.uk/empire-decolonisation/coloniality-and-the-british-museums/> [dostęp 28 V 2025].

Ashmolean Museum, <https://www.ashmolean.org/omov> [dostęp 6 V 2025].

Dr Zahi Hawass, *Repatriation*, <https://www.hawasszahi.com/repatriation> [dostęp 25 VI 2025].

Egyptians call on British Museum to return the Rosetta Stone, 2022, <https://www.pbs.org>.

- org/newshour/world/egyptians-call-on-british-museum-to-return-the-rosetta-stone [dostęp 24 VI 2025].
- Glasgow Life, Gallery of Modern Art, *John Akomfrah – Mimesis: African Soldier*, <https://www.glasgowlife.org.uk/event/1/john-akomfrah-mimesis-african-soldier> [dostęp 25 IV 2025].
- Komentarz do Konwencji z 1970 r., UNESCO, <https://www.unesco.org/en/fight-illicit-trafficking/about> [dostęp 25 IV 2025].
- Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, *Interwencje na wystawie stałej*, <https://ethnomuseum.pl/blog/interwencje-na-wystawie-stalej/> [dostęp 24 IV 2025].
- Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, *Wbrew stereotypom. Program PME na 2025*, <https://ethnomuseum.pl/blog/wbrew-stereotypom-program-pme-na-2025/> [dostęp 24 IV 2025].
- Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, *Wybielanie*, <https://ethnomuseum.pl/wystawy/wybielanie/> [dostęp 23 IV 2025].
- Petycja repatriacyjna z 2022 r., <https://www.repatriaterashid.org> [dostęp 24 VI 2025].
- Shawkat Ahmed, *Egypt wants the Rosetta Stone back from Britain. Is now the time to heal „the wounds inflicted by colonial powers?”*, 2022, <https://www.cb-snews.com/news/rosetta-stone-egypt-britain-colonial-wounds-petition-for-artifacts/> [dostęp 24 VI 2025].
- VOD Nowe Horyzonty, *Dahomej*, <https://www.nowehoryzonty.pl/vod-film.s?id=14148> [dostęp 17 IV 2025].

Tekst zgłoszono: 4 VII 2025 r., recenzowano: 10 VIII 2025 r., zaakceptowano do druku: 26 VIII 2025 r.
